

FACTS ABOUT THE TRANSFORMATIONS OF THE NEOLITHIC REVOLUTION. "ARCHITECTURE". *STONEHENGE*

Ioana-Iulia OLARU

**Assoc. Prof. PhD., Facultatea de Arte Vizuale și Design, Universitatea de Arte
G. Enescu, Iași**

Abstract: In a period in which people "started to create and appreciate beauty" – and the inverted commas here mean that it is only a quotation!... – it is necessary to underline some facts about the historical period itself, first of all regarding the continuous evolution that took place in most fields of life. The man's creativity and inventiveness were always growing, socially speaking the man was transformed from a hunter-picker into an agriculture and shepherd, the communities became stable; spiritual life became more and more complex, new occupations always appearing, once tools became more useful. All these factors are combined with the necessity of a discussion regarding the theories of installing the phenomenon of Neolithification in the world. Regarding the art of this period, the present material will focus only on the spring of the field of future architecture, presenting some facts about the new vision regarding man's life where megaliths appeared.

Keywords: menhir, dolmen, alignment, cromlech, henge

Mai scurtă decât cea paleolitică dar mult mai dinamică, întreaga perioadă a Neoliticului este caracterizată prin tehnica superioară a șlefuirii pietrei și prin producerea ceramicii.

În toată Arta preistorică, granița între activitățile cotidiene și structurile cu valențe estetice dispărea ușor, elemente artistice încheagându-se din cele non-artistice.

În Neolitic însă, oamenii încep să creeze și să aprecieze frumosul.

Chiar dacă nici în Neolitic nu exista noțiunea de Artă – în accepțiunea de astăzi a termenului –, rafinamentul unora dintre lucrările de atunci demonstrează, în spatele scopului funcțional pentru care desigur că au fost create, că interesul pentru a fi și plăcute privirii a existat. Ne-o demonstrează evoluția continuă, și în Neolitic, a artei, a produselor acesteia, în sensul tehnicii tot mai rafinate, dar și al inventivității crescânde.

Încă din Mezolitic – cu invențiile vremii respective –, dar și în Neolitic – cu descoperirea agriculturii –, precum și o dată cu metalurgia Epocii metalelor –, omul a cunoscut alte experiențe și realități față de cele ale omului paleolitic, vânător și culegător în continuă mișcare. O dinamică mai subtilă are loc în aceste noi perioade, în care omul a trebuit să descopere legi noi, pe care nu le cunoscuse și care l-au condus spre alte nivele ale dezvoltării sale intelectuale și, o dată cu acestea, spre lărgirea experienței sale imaginative.

Omul a simțit și a perceput altfel lumea. A intrat într-o nouă etapă de civilizație: Neoliticul. Este vorba despre o civilizație în adevăratul sens al cuvântului, care implică interacțiunea creativă a ființelor umane – nu o simplă aglomerare de oameni cu ritualuri, tehnologii, artă comune, ci este vorba acum despre acumularea de potențial și de resurse

care, într-o civilizație, folosesc altor scopuri decât cele utilitare, implicând astfel evoluția omului¹.

Omul începe să aibă îndeletniciri noi. Iar acumularea de resurse suplimentare ca urmare a apariției unei industrii incipiente – specializările în anumite tipuri de producție) au dus la apariția comerțului agricultorilor-crescători de vite cu vânzătorii-culegători, care circulau chiar pe distanțe mari – născându-se astfel primii negustori din Istorie².

Tot între aceste două grupuri, și tot din același motiv, al excedentelor de produse, vor apărea însă și raidurile de cucerire, înmulțindu-se astfel luptele.

Cu privire la modalitatea de trecere la Neolitic, două teorii se confruntă.

Una dintre acestea susține că Neoliticul s-a instalat brusc, la sfârșitul glaciațiunilor, când s-a format traseele fluviilor. Gordon Childe numește fenomenul „Revoluția neolitică” și regiunea unde ar fi pornit: „Semiluna fertilă”, adică a zonelor de sub paralela 40³, aici terenurile oferind condiții favorabile sedentarizării (creșterii animalelor și cultivării plantelor).

Actualmente, cercetătorii nu mai promovează ideea unui punct de pornire al *Revoluției Agricole* în Orientul Mijlociu, ci consideră că agricultura a apărut independent în mai multe părți ale lumii (America, Africa de vest, China), unde plantele existente acolo puteau fi domesticate – în contrast cu alte zone unde nu existau asemenea specii de plante (Australia, Alaska, Africa de sud), acolo oamenii rămânând așadar în stadiul de vânzătorii-culegători⁴.

Pentru unii cercetători, fenomenul neolitizării s-a realizat gradual, în etape – patru etape consecutive fiind stabilite de Hans Herpmann:

1. 13 000 – 10 000 î.Hr. – începutul sedentarizării: vânzătorii și pescuitului li se adaugă strategii de exploatare a mediului + recoltarea;
2. 10 000 – 8 000 î.Hr. – apariția lumii rurale în cadrul culturii natufiene, într-o perioadă în care nu se trecuse la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor, ci doar la stocare („vânzătorii-culegători cu larg spectru alimentar”). Etapa vine în sprijinul ideii că sedentarizarea precede apariția agriculturii;
3. 8 000 – 7 500 î.Hr. (numită de J. Braidwood „PPN A” – „Prepottery neolithic A”) – cultivarea primelor plante prin selecție artificială: primele cereale (grâu, orez), primele legume (linte);
4. După 7 500 î.Hr. (numită de J. Braidwood „PPN B” – „Prepottery neolithic B”) – domesticirea animalelor prin controlul reproducerii acestora în condiții de captivitate

¹ J.M. Roberts, Westad, Arne Odd, *Istoria lumii. Din preistorie până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2018, p.51

² V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, Editura Științifică, 1967, p.71

³ Semiluna fertilă (sau roditoare) este semicercul de pământ roditor care începe din Egipt (Valea inferioară a Nilului), continuă de-a lungul coastei de răsărit a Mării Mediterane, străbate Palestina și Siria, apoi descrie un arc de cerc înspre est, ajungând în Mesopotamia, adăugându-se și așezările preistorice din vestul Iranului și din India. Idem, *Făurirea civilizației*, București, Editura Științifică, 1966, p.116-117

⁴ Yuval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Iași, Editura Polirom, 2017, p.76

(ceea ce a dus la diminuarea taliei animalelor). Astfel, se înlătură concepția veche conform căreia creșterea animalelor a precedat cultivarea plantelor.

O dată cu apariția unei noi forme de exploatare a pământului, apar noi norme comportamentale ale omului, noi tradiții și ideologii ale societăților care relaționau între ele. Însăși gândirea omului se dezvoltă înspre căutarea de noi explicații lucrurilor și fenomenelor; se nasc mituri care să explice lumea și viața. Nici în Neolitic nu exista o adevărată religie, ci închegarea unor idei religioase în cadrul ansamblului de credințe și obiceiuri ale civilizațiilor neolitice. O dată cu sedentarizarea, se dezvoltă o societate organizată și ierarhizată, în rândul căreia preoții vor fi cei care vor reglementa cultul.

Creșterea siguranței materiale a dus la creșterea nivelului vieții spirituale, mărturie stând construirea lăcașurilor de cult, edificii cu caracter exclusiv sacral.

„ARHITECTURA”

Dacă până în Neolitic omul era preocupat doar de cotidianul utilitar: construcțiile necesare locuirii, acum el își va folosi capacitatea intelectuală și abilitatea artistică și în vederea obținerii unor construcții legate de noile forme de ritual, pentru care era necesară o nouă simbolistică, ce a prins viață în monumentele megalitice⁵ – pietre-recipient pentru suflet, intermediind relația între om și Univers, ca întreaga Artă de atunci, de altfel...

În general, arhitectura este un domeniu care ilustrează cel mai bine oscilația interpretării: operă de artă sau obiect utilitar. Practic, ea este și una și cealaltă: o construcție poate fi plăcută privirii, desăvârșită chiar – în privința volumelor și a proporțiilor acestora –, dar, în același timp, destinația a fost din momentul conceperii una clară: cea practică. Scopul căruia urma să-i servească este cel din perspectiva căruia trebuie să „citim” o clădire, să o admirăm, dar mai ales să o înțelegem. Cu atât mai mult ar trebui să se întâmple asta în ceea ce privește arta trecutului, a unui trecut inaccesibil cunoașterii, în lipsa confirmării unora sau altele dintre ipotezele noastre, a celor de acum, din cauza lipsei informațiilor care ne-ar fi parvenit prin scris (inexistent atunci).

O dată cu poziția bipedă, omul a depășit stadiul în care privea mai mult în pământ și a început să perceapă mediul înconjurător ca pe un tot unitar, ca pe o compoziție, o compoziție spațială, cu elemente care se armonizează și se corelează într-un ansamblu incitând impresii estetice. O primă regulă compozițională fundamentală s-a ilustrat în acest spectacol tridimensional: unitatea în varietate și varietatea în unitate.

Observator atent, omul a detectat armonia și echilibrul (naturii) și le-a adus și pe acestea ca pe alte două reguli ale ceea ce mai târziu va fi viitoarea compoziție arhitecturală. Natura a fost marele maestru și în acest caz, al construcțiilor monumentale preistorice, ca și în cazul altora din domeniul artistic preistoric, în care erau valorificate forme naturale. În cazul acestora, o neregularitate a peretelui grotei, ori un corn ramificat erau puncte de plecare; în cazul arhitecturii, aceasta relevă forme ascunse și necunoscute, pe care arhitectura le folosește ca pe un mediu propice în care să se

⁵ Megalit – termen provenit din lb. gr. (megas = mare, lithos = piatră)

insereze armonios. Nu este vorba aici despre imitație, ci despre idealizare a unor principii, geometrii și modele din natură, de care însă „arhitectul” se folosește creativ, interpretând cu creativitate pentru a stârni, ca și pictura sau sculptura, emoții estetice. Acest fapt este valabil și în cazul construcțiilor megalitice. Voința creatoare ascunsă în acestea impresionează și pe privitorii timpurilor noastre.

Tradiția arhitecturală megalitică a Europei a început pe la 4 500 î.Hr. și a înflorit până la 1 500 î.Hr., după care a dispărut treptat.

Prin gigantismul lor, aceste alcătuirii depășesc nivelul sculpturii, deși din cadrul acestui domeniu se detașează. Colosalului i se adaugă însă și alte trăsături care impresionează: organizarea planimetrică, proporțiile, monumentalitatea. Cine le-a construit? De ce? Cum? Când? Cât a durat? Sunt întrebări la care probabil nu vom ști răspunsurile sigure niciodată...

În privința originii, a nașterii acestei concepții, o teză, negată prin anii 60 de datarea cu C14, susținea o teorie difuzionistă: punctul de pornire fiind estul M. Mediterane, de unde aceste monumente s-au răspândit, prin Spania și Franța, în Insulele Britanice și apoi în tot nordul Europei. Acum este acceptată dezvoltarea autohtonă a acestor monumente.

O întrebare care se naște (dat fiind masivitatea pietrelor – roci dure, asemănătoare granitului) este în legătură cu metodele de construcție (probabil tehnici sofisticate), mai ales raportat la societățile preistorice, dar problema are răspuns: se folosea piatră locală, din regiunile respective, adusă de pe o rază relativ mică, uneori din cariere de calcar (acolo unde acesta era materialul folosit). Tehnica transportului impunea forța de muncă a colectivității, care utiliza frânghii, pârghii, role din trunchiuri de arbori, tracțiune umană și animalieră și, în final, ridicarea pietrelor vertical, cu pârghii și schele, pentru a fi amplasate în gropile pregătite; cele suspendate (în cazul dolmenelor) erau mai greu de poziționat, dar și în acest caz soluții au existat (rampe de pământ, schele)⁶.

O întrebare care rămâne este cea cu privire la scopul pentru care au fost ele concepute. Nu vorbim despre noi tipuri de adăposturi (structuri întâmplătoare ale naturii existau deja în Paleolitic, atât în ceea ce privește peșterile, cât și în aer liber). Deja acum omul începe să fie interesat și de alte scopuri decât cele strict utilitare. Cel puțin, nu despre un adăpost al trupului este vorba, ci mai curând despre un lăcaș spiritual, al sufletului strămoșilor sau pentru divinitățile la care se închinau oamenii acelor timpuri. Așadar, recunoaștem și o funcție publică – a unui monument destinat unui grup social. „Arhitectura” neolitică simboliza forțele divine ale Universului. Construcțiile respective sunt exemple ilustrative ale unei gândiri de tip simbolic, al cărei înțeles din păcate ne va rămâne învăluit în mister (în lipsa documentelor scrise, dar nici aspectul lor schematic nu facilitează prea mult înțelegerea...).

O teorie susține că ar fi putut fi marcaje teritoriale în societatea neolitică. Pe măsură ce populațiile neolitice au crescut, drepturile teritoriale trebuiau menținute și acest lucru s-ar fi făcut prin ridicarea unor simboluri monumentale ce să conțină oasele

⁶ Jane Turner, *The Dictionary of Art*, vol.22, New York, Grove's Dictionaries, 1996, p.41

strămoșilor și să fie permanente și să atragă atenția, adunând oamenii pentru ritualuri comune⁷.

Putem avansa ipoteza că megalii sunt monumente închinat morților, o dovadă a credinței neoliticilor în perpetuarea vieții. În sprijinul ipotezei legăturii cu lumea de dincolo este *Aliniamentul de la Carnac*, care are unele șiruri terminate prin alcătuirii circulare sau dreptunghiulare de pietre, alte șiruri având așezată o piatră pe axa principală – pietrele acestea având probabil rolul de a împiedica trecerea spiritelor morților⁸.

Cultului morților i se poate adăuga eventual și un cult al Soarelui. Cromleahul – și în special cel de la Stonehenge – a fost considerate a avea diverse funcții. În afară de cele de loc de întâlnire, cimitir, calendar, acestea puteau fi observatoare astronomice. În sprijinul acestei din urmă ipoteze vine alinierea, la Stonehenge, a unei ieșiri în nord-vest cu poziția Lunii la mijlocul iernii, iar în nord-est, alinierea unei cărări pornite din centru cu răsăritul Soarelui în ziua solstițiului de iarnă (acesta, Soarele, fiind vizibil în ziua respectivă, din mijlocul ansamblului, deasupra lepedei *Hell Stone* dinafara cercului)⁹. Multe monumente megalitice au axe proeminente aliniat la evenimente cerești. Ipoteza astronomiei megalitice este controversată: mai puțin acceptată de arheologie din cauza datelor imprecise și a secțiunilor lipsă, dar atrăgătoare și interesantă pentru restul lumii. Cert este totuși că unele monumente au fost poziționate astfel încât să constituie fundamente în observarea Cerului. Similar *Stonehenge*-ului, la mormântul de trecere de la Newgrange din Irlanda, Soarele care răsare la solstițiul de vară strălucește direct în pasajul către camera centrală. Cercul de piatră și aliniamentele de la Callanish (Scoția) au, de asemenea, o orientare astronomică, la fel ca multe alte cercuri de piatră scoțiene. Cu toate acestea, orientarea acestor monumente cu referire la fenomenele cerești nu înseamnă neapărat că acestea au funcționat ca dispozitive active într-un sistem intenționat de cunoaștere și predicție¹⁰.

În cea ce privește *Stonehenge*, o teorie revoluționară este și aceea că era doar o parte dintr-un complex religios mai vast, construit pentru a găzdui spiritele morților (ceea ce ar respinge teoria că ar fi fost un templu dedicat Soarelui). Ansamblul cromlehului de la Stonehenge: potcoava de 5 dolmene, înconjurată de un cerc de 30 de pietre verticale, deasupra cărora pietrele orizontale formau un cerc continuu, ar fi în centrul unui teren uriaș pentru ceremonii, plin de tumuli, menhiri, henges. În anumite perioade ale anului, aveau loc ritualuri în care procesiuni mari de oameni se îndreptau spre râul Avon. De asemenea, ei își aduceau morții aici pentru a-i alătura strămoșilor.

În nordul zonei, o incintă de pământ de 2,5km lungime, numită „Cursus”, are șanțuri cu dovezi databile cu 500 de ani înainte de *Stonehenge*, ceea ce dovedește că locul era sacru dinainte, iar la sud de „Cursus” au fost descoperite morminte (la nord nu, ceea ce dovedește că ar fi fost aici o linie de demarcație pentru locul sacru).

⁷ *Ibidem*, p.42

⁸ Se face trimiterea la zidurile de la porțile templelor din Indonezia, cu scopul de a opri spiritele, despre care se credea că nu se pot deplasa decât în șiruri drepte. Cf. Brian Leigh Molyneaux, Piers Vitebsky, *Pământ sacru. Monumente sacre*, București, Editura All, 2008, p.131

⁹ *Ibidem*, p.132

¹⁰ Jane Turner, *op. cit.*, p.42

Dincolo de granița reprezentată de „Cursus”, la Durrington Walls se găsește alt monument, henge-ul de aici fiind de 20 de ori mai mare decât *Stonehenge*. Acesta e înconjurat de un șanț (adânc de 5,5m și lat de 9m) și de un val de pământ. Dacă în interiorul henge-ului nu au fost descoperită vreo locuire, săpăturile din exteriorul acestuia relevă case, chiar foarte bine conservate, mai mult de 1 000, deci o așezare de mari dimensiuni, legată de râu, ca și *Stonehenge*, printr-un drum. Aceasta a fost de fapt o așezare temporară a celor veniți aici pentru a ridica monumentul, cea mai mare așezare a Neoliticului din nordul Europei (în care nu s-au găsit dovezi de practicare a agriculturii).

S-a constatat că în ziua solstițiului de vară, *Stonehenge* se aliniază cu Soarele care răsare, razele lui trecând prin centrul arcului numit „Marele Trilit”. La Durrington Walls s-au descoperit găuri pentru stâlpii unui alt cerc, construit din lemn, o replică asemănătoare cu *Stonehenge*; în plus, și acest cerc se aliniază cu Soarele, dar cu asfințitul acestuia. Cele două construcții făceau probabil parte din aceeași compoziție spațială. La răsărit, oamenii veneau la cercul din piatră să aducă mulțumiri celor trecuți dincolo pentru fertilitatea Pământului, iar la apus, sărbătoreau viața la cercul din lemn de la Durrington. Resturile unor ospețe îmbelșugate se adaugă sutelor de rămășițe umane îngropate în 56 de găuri din jurul cercului și în șanțul henge-ului, *Stonehenge* fiind astfel cel mai mare cimitir cu resturi incinerate din Neoliticul englez.

Dovezile arată că și la solstițiul de iarnă aveau loc celebrări: oamenii se adunau la Durrington, pentru o ceremonie a morții probabil, așteptând acest moment ce marchează renașterea Naturii, calea fiind parcursă acum în sens invers: de la cercul de lemn la *Stonehenge*.

Tehnica construirii ansamblului este la fel de revoluționară. *Stonehenge* este singurul henge din lume în care pietrele au fost prelucrate (cioplite și netezite) și îmbinate ca în dulgherie: fiecare piatră verticală are un cep în vârf, care intră într-o gaură în partea de jos a fiecărei pietre orizontale. Acestea (pietrele orizontale), la rândul lor, au șanțuri la capete, prin care se îmbină una cu cealaltă – și pe orizontală, așadar. Totul pentru soliditatea întregii construcții. În plus, interesant este că deoarece pietrele verticale au dimensiuni diferite, găurile în care erau introduse aveau adâncimi diferite, pentru ca dalele orizontale să se alinieze la aceeași înălțime.

Așadar, megalitii nu sunt monumente funerare propriu-zise, nici siluete umane, deși menhirii ar putea exprima poziția verticală a corpului uman – aliniamentele și cromlehurile întruchipând – în legătură cu acest aspect vag antropomorf – primele, procesiuni spre un loc de cult, celelalte, o horă ritualică în jurul unui mormânt.

Creațiile megalitice s-ar încadra cel mai bine în ceea ce ar putea constitui precursoratul arhitecturii antice. Nu vorbim despre edificare propriu-zisă în Neolitic, dar un început de aplicare a unor principii ale viitoarei arhitecturi – inventată de om ulterior, o dată cu intrarea în Istorie – există deja.

În cazul grupărilor, alte principii sunt relevate: întâlnim reguli comune cu Artele decorative. La aliniamente, acestea sunt: ordine, egalitarism, paralelism, repetiție, ritm – al șirurilor de menhiri; la cromlehuri: concentricitate a cercurilor, secanta la cerc. În

sine, cromleahul ar putea fi considerat un precursor al viitoarelor interioare ale templelor antice, în care greutatea antablamentului se descarcă pe șirul circular de coloane.

În cazul monumentului în sine, dolmenul este, *in nuce*, viitorul spațiu interior arhitectonic, aici întâlnindu-se prima delimitare a unui spațiu interior, cu ajutorul părților purtătoare și a părților purtate – un principiu fundamental al arhitecturii viitoare.

Desigur, și probleme de ordin tehnic (echilibrul, stabilitatea acestora) preocupau „arhitecții” timpului. Însăși transportarea pietrelor masive, pe distanțe mari, uneori pune probleme, cu siguranță, și necesita un efort deosebit, dar mai ales operațiunea de extragere a bolovanilor enormi din carierele de piatră era dificilă dat fiind uneltele primitive de atunci. Ipotezele conduc spre o tehnică în care erau folosite pene din lemn îmbibate cu apă, introduse în fisurile stâncilor, care umflându-se, măreau fisura și dislocau blocul de piatră. Sau spre aprinderea de focuri pe liniile de fractură a stâncilor, după care se turna apă rece¹¹.

Dar mai ales un interes pentru aspectul estetic al acestora se detectează chiar în cazul simplilor menhiri: și aici pot fi descoperite căutări în ceea ce privește armonia, simetria, simplitatea și sobrietatea grandiosului, chiar monumentalitatea accentuată prin îngustarea menhirului cu câțiva centimetri în partea de sus.

De asemenea, întâlnim pentru prima dată interdisciplinaritatea în artă: își dau mâna, în aceste monumente, mai multe domenii artistice majore: arhitectura (atât cât însemna arhitectură în aceste cazuri – despre cromleah este vorba, în principal –, cu sculptura – blocurile erau cioplite, dar și decorate cu gravuri și chiar cu picturi – semne geometrice; precum, în proximitate, în acele timpuri, se întâmplau adevărate puneri în scenă a unor ritualuri ce implicau muzică și dans, ceea ce aduce în discuție chiar transcenderea domeniului Artelor vizuale, spre alte arte.

Este, în final, vorba despre o genială depășire a epocii în aceste proiecte, care îmbină meșteșugul tehnic cu inventivitatea artistică, pentru a se obține construcții pentru asigurarea nemuririi. Au fost puse în legătură inclusiv cu cultul personalității care începea să prindă contur o dată cu apariția instituției șefiei¹².

Indiferent de scopul pentru care au fost gândite și elaborate aceste monumente, din această perspectivă, a unei largi desfășurări de forțe pe toate planurile – reiese importanța fără seamăn a acestor monumente pentru oamenii și pentru societatea de atunci.

BIBLIOGRAFIE

Childe, V. Gordon, *De la preistorie la istorie*, București, Editura Științifică, 1967, trad. Florica-Eugenia Condurachi

Childe, V. Gordon, *Făurirea civilizației*, București, Editura Științifică, 1966, trad. Florica-Eugenia Condurachi

Harari, Yuval Noah, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Iași, Editura Polirom, 2017, trad. Adrian Șerban

¹¹ Brian Leigh Molyneaux, Piers Vitebsky, *op. cit.*, p.130-131

¹² Radu M. Olinescu, *Biologia și psihologia artei*, București, Editura Cermaprint, 2008, p.316-317